

**[0906] Macrosociolinguïstisch onderzoek naar historische taalmin-
derheden in tijden van globalisering – pleidooi voor een vernieuwing
van binnenuit**

Jeroen Darquennes

Abstract

Microsociolinguistic literature quite regularly stresses that macrosociolinguistic research in the tradition of Joshua A. Fishman does not address the (linguistic) diversity in contemporary society in an adequate way. This kind of critique is appropriate to a certain extent. The macrosociolinguistic way of thinking is indeed still too caught up in what sociologists call methodological nationalism. Against the background of a sketch of macrosociolinguistic language minority research in the tradition of Fishman, this contribution pleads for a change of macrosociolinguistic research from within. The main task of macrosociolinguistic research is to start looking for new ‘units of analysis’ that reflect the diversity of today’s society more appropriately. In order to reach this goal, macrosociolinguistics can make use of the – often unnoticed – diversity that is part and parcel of much of its traditional concepts.

Inleiding

De laatste jaren weerklinkt in de sociolinguïstiek vooral vanuit de etnografische hoek steeds vaker de roep om maatschappelijke meertaligheid door een ‘post-Fishmanianse’ lens te bekijken (cf. Spotti 2011; Blommaert 2013; Johnson en Ricento 2013). Daarmee wordt doorgaans bedoeld dat het onderzoek wel zou varen bij het bewandelen van andere dan de traditionele paden van het taalsociologisch en macrosociolinguïstisch onderzoek in de traditie van Joshua A. Fishman (en – ofschoon ze vaak eerder niet dan wel vernoemd worden – een aantal van zijn eveneens invloedrijke tijdgenoten zoals Charles Ferguson, Einar Haugen, Heinz Kloss en William F. Mackey)¹. Deels omwille van de eerder essentialistische opvattingen over

---

1. Cf. O’Murray (1994) voor een uitvoerige historische schets van het sociolinguïstisch onderzoek in de jaren ’60, ’70 en ’80 en Wildgen (2005) voor een beschrijving van de overlappingsen tussen de macrosociolinguïstiek en de taalsociologie.

taal en de structuur van de maatschappij zou de traditionele macrosociolinguïstiek er immers steeds minder of zelfs helemaal niet meer in slagen om de toegenomen (taal)diversiteit in de samenleving op een adequate manier te belichten. D.w.z.: op een manier die het, bijvoorbeeld, zou toelaten om toekomstgerichte oplossingen uit te werken voor de vele uitdagingen die de super- of zelfs hyperdiverse samenleving vooral in stedelijke gebieden maar ook daarbuiten op het gebied van het organiseren van het taalonderwijs met zich meebrengt (cf. Spotti 2011).

Nu kan men zich soms wel wat vragen stellen bij de manier waarop in de kritische (micro)sociolinguïstiek en de sociolinguïstiek van de globalisering (cf. Coupland 2003; 2013; Blommaert 2010) stellingen geponeerd, vele van de in de macrosociolinguïstiek gangbare opvattingen als vrij 19de eeuws afgeschilderd worden (cf. Blommaert en Rampton 2011) en niet alleen gepleit wordt voor het herbekijken van begrippen en opvattingen, maar soms ook voor het radicaal over boord gooien ervan (Jaworski en Thurlow 2013: 255). Een belangrijk punt is echter dat de vernieuwingsdrang in de hoek van de door Fishman en anderen beïnvloede taalsociologie en macrosociolinguïstiek een voorlopig wat mindere vaart loopt dan de vernieuwingsdrang die spreekt uit het werk van de intellectuele nazaten van Gumperz en Hymes. De kritische (micro)sociolinguïstiek heeft de voorbije decennia met toenemend succes een begrippenapparaat weten uit te bouwen dat een frisse kijk toelaat op taaldiversiteit in de hedendaagse samenleving die omwille van allerhande politieke, economische en culturele globaliseringsprocessen nauwelijks meer te vergelijken is met de samenleving die kort na de Tweede Wereldoorlog vorm kreeg en de denkwereld van de grondleggers van de taalsociologie en de macrosociolinguïstiek sterk bepaald heeft. Wil de macrosociolinguïstiek de greep op de verander(en)de taalwerkelijkheid niet verliezen en gelijke tred kunnen houden met de etnografisch opererende sociolinguïstische *avant-garde*, dan is een verregaande vorm van introspectie meer dan ooit aan de orde. Voortbouwend op een aantal eerder geformuleerde onderzoeksdesiderata (cf. Rindler Schjerve 2006; Darquennes 2010) wil deze bijdrage daar vanuit het perspectief van het Europese onderzoek naar historische taalminderheden toe bijdragen. Na een schets van dat onderzoek en een korte beschrijving van het methodologisch nationalisme waarin dit onderzoek nog steeds voor een groot stuk 'gevangen' zit, probeert deze bijdrage een bescheiden aanzet te geven tot een mogelijke vernieuwing ervan. Eerder dan voor een radicale ommekeer wordt in deze bijdrage gepleit voor een vernieuwing 'van binnenuit' met aandacht voor het in het macrosociolinguïstisch denken en begrippenapparaat reeds aanwe-

zige potentieel om taaldiversiteit op een manier te benaderen die beter aansluit bij de structuur van de huidige samenleving.

2. Het onderzoek naar historische taalminderheden: een schets

De start van het systematisch onderzoek naar historische taalminderheden valt ongeveer samen met de geboorte van de sociolinguïstiek in de vroege jaren '60. Vooral aanknopen bij de inzichten van Weinreich (1953) en Haugen (1953), enerzijds, en Kloss (1952; 1966) en andere exponenten van de Volkstumsforschung², anderzijds, wijdden onder meer Fishman (1965, 1968), Ferguson (1959) en Stewart (1968) zich net als de leden van het Centre International de Recherche sur le Bilinguisme (CIRB) in Laval (cf. Mackey 1976; Savard en Vigneault 1977) en tal van Europese onderzoekers aan de op een (vaak kwantitatieve) empirische leest geschoeide studie van intra- en extralinguïstische aspecten van langdurig taalcontact in landelijke of stedelijke omgevingen. Het taalminderheidsonderzoek kwam in de jaren '70 tot volle ontwikkeling. Het werd voortgestuwd door een zich wereldwijd aftekenende etnische renaissance (cf. Héraud 1987) en een door congressen en onderzoeksprojecten gedragen ontwikkeling van netwerken die het onderzoek in de jaren '80 en '90 zouden domineren. Exemplarisch zijn de netwerken die voortkwamen uit de internationale conferenties over minderheidstalen die sinds 1980 georganiseerd worden (cf. Gorter 2009 voor een overzicht tot 2009), de activiteiten van het Brusselse Onderzoekscentrum voor Meertaligheid (1979-2007) of de activiteiten van het Mercator-netwerk dat, net als het inmiddels ter ziele gegane Europese Bureau voor Minderheidstalen (EBLUL), lange tijd door Europa gefinancierd werd (cf. www.mercator-research.eu).

De laatste jaren heeft het traditionele taalminderheidsonderzoek wat aan snelheid en uitstraling ingeboet. Dat heeft enerzijds te maken met het feit dat een aantal van de vroegere protagonisten niet langer of veel minder actief zijn en de rond hen opgebouwde netwerken een steeds lossere vorm aannemen en slechts aarzelend door nieuwe netwerken vervangen worden. Het heeft anderzijds ook te maken met het verschuiven van de (politieke) focus op het Europese niveau naar de immigratieproblematiek én met de

---

2. Voor meer informatie m.b.t. de invloed van de zogenaamde Volkstumsforschung op het taalminderheidsonderzoek: cf. onder meer Hornberger en Pütz (2006) en Wiley (2002).

toegenomen belangstelling in de sociolinguïstiek en de studie van meertaligheid en taalcontact voor een etnografische benadering.

Wie zich een beeld wil vormen van de onderzoeksthema's die het onderzoek naar maatschappelijke meertaligheid in taalminderheidsgebieden in de tweede helft van de vorige eeuw kleurden, kan een blik werpen op het invloedrijke rapport van Kloss dat in 1969 onder de titel *Research possibilities on group bilingualism* door het CIRB gepubliceerd werd. Verhelderend zijn ook de tweedelige monografie *Multilingualismus* van Harald Haarmann (1980a; 1980b), de dertig delen van de *Plurilingua*-reeks van het Onderzoekscentrum voor Meertaligheid (cf. Darquennes 2007: 192 voor een overzicht), de twee delen van het handboek *Kontaktlinguistik* (Goebel et al. 1996; 1997) en de eerste *Euromosaic*-studie (Nelde, Strubell en Williams 1996). Uit die publicaties blijkt dat onderwerpen die in het meer op extralinguïstische aspecten van taalcontact en maatschappelijke meertaligheid gerichte onderzoek naar historische taalminderheden in de tweede helft van de vorige eeuw centraal stonden vooral te maken hadden met taalverschuiving, taalbehoud, taalrevitalisering, taalbeleid en taalplanning met een bijzondere focus op de rol van het onderwijs in het voortbestaan van minderheidstalen (cf. in dit verband ook de regionale dossiers van het Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning in Ljouwert/Leeuwarden). Wanneer men het hier kort beschreven traditionele taalminderheidsonderzoek in de traditie van Fishman van op een zekere afstand bekijkt, dan zou men kunnen stellen dat het – net als een groot deel van het onderzoek in andere disciplines van de sociale en humane wetenschappen – verankerd is in of toch heel sterk aanleunt bij datgene wat men in de sociologie als 'methodologisch nationalisme' omschrijft.

3. *Methodologisch nationalisme*

Het begrip 'methodologisch nationalisme' wordt gebruikt om erop te wijzen dat in een groot deel van het onderzoek en het denken in de sociale en de humane wetenschappen (zeker in Europa) de natiestaat als vanzelfsprekend uitgangspunt of referentiekader ("Bezugseinheit" in de terminologie van Pries 2010: 17) fungeert. Er wordt uitgegaan van de natiestaat als een soort 'container'. De processen binnen die container worden beschreven aan de hand van gepredefinieerde begrippen zoals 'sociale klasse', 'politiek', 'cultuur', enz. (cf. Mau 2007; Pries 2008; 2010; Beck en Grande 2010). Vertaalt men dit op een wat karikaturale manier naar het traditionele Europese taalminderheidsonderzoek, dan betekent dit dat men een land (zeg maar: een

lidstaat van de EU) als uitgangspunt neemt en binnen dit land een opdeling maakt tussen grotere taalgroepen die men opdeelt in een meerderheid en minderheden. Tot de taalminderheden behoren aan de ene kant historische minderheden en nieuwe minderheden. De nieuwe minderheden laten zich opdelen in allochtone minderheden (i.e. de zogenaamde ‘immigranten’) en welvarende minderheden (i.e.: ‘affluent minorities’ waarmee dan meestal in multinationals of internationale organisaties tewerkgestelde ‘expats’ bedoeld zijn). In het geval van de autochtone minderheden stelt men vast dat hun taal (de minderheidstaal) onder sociale druk staat van de meerderheid(staal). De situatie van taalcontact tussen de meerderheid en de minderheid wordt gekenmerkt door een – van de ene situatie tot de andere wisselende – vorm van asymmetrische maatschappelijke meertaligheid. De verschillen in status, prestige, institutionaliserings- en legitimeringsgraad van de minderheidstaal ten opzichte van de meerderheidstaal geven vaak aanleiding tot een door de wil tot opwaartse sociale mobiliteit gemotiveerde taalverschuiving van de minderheids- naar de meerderheidstaal. De asymmetrie tussen meerderheid en minderheid tracht men door aan de context aangepaste taalbeleids- en taalplanningsmaatregelen te verkleinen. Het streefdoel daarbij is doorgaans een vorm van functionele differentiatie van de talen waarbij de minderheidstaal ten opzichte van de (overigens door de meeste leden van de minderheid beheerste) meerderheidstaal bepaalde geprivilegieerde (publieke, semi-publieke, en/of private) taalgebruiksdomeinen krijgt toegewezen (cf. Darquennes 2010; 2013 voor een meer uitvoerige beschrijving).

Het is vooral het hanteren van – op het eerste gezicht – netjes afgelijnde begrippen, categorieën en grote verhalen die – vooral dan vanuit de hoek van de kritische (micro)sociolinguïstiek – aan kritiek onderhevig is omdat ze niet meer zouden beantwoorden aan de manier waarop de samenleving in de vroege eenentwintigste eeuw functioneert. Deze kritiek valt samen met de kritiek die in de sociale wetenschappen in toenemende mate in het laatste kwart van de vorige eeuw aan het adres van het methodologisch nationalisme geformuleerd werd.

4. Weg van het ‘hokjesdenken’

In de sociologische literatuur wijst men er al sinds de jaren ’70 op dat vele maatschappelijke processen, instellingen en ideeën in de samenleving niet enkel meer ‘lokaal’ of ‘nationaal’ verankerd zijn, maar een dimensie hebben die het nationale kader overstijgt en bijgevolg door een andere bril dan die

van het methodologisch nationalisme bekeken moet worden (cf. Mau 2007: 23). Omwille van de in de laatste jaren in intensiteit toegenomen grensoverschrijdende transacties (bijv. op het gebied van handel, communicatie, mobiliteit, ...), internationale vormen van samenwerking (bijv. op het niveau van de Wereldbank en de Verenigde Naties) en supranationale gemeenschapsvorming (bijv. het oprichten van de Europese Economische Gemeenschap) gelden nationale grenzen, aldus Mau (2007: 24), alsminder als barrières (Mau gebruikt het woord “Interdependenzunterbrecher”) voor sociale interacties, communicatie en institutionaliseringsprocessen. Heel algemeen geformuleerd zou men kunnen stellen dat de doorlaatbaarheid van de nationale grenzen alsminder toeneemt en zorgt voor een uithollen van (het belang van) de traditioneel aan een afgebakend territorium gekoppelde instellingen en groepsverbanden (de natiestaat, politieke partijen, vakbonden, familie, ...). Deze bieden steeds minder een houvast aan het individu dat meer en meer op zichzelf is aangewezen om binnen zelf samengestelde netwerken een eigen plaats in een geglobaliseerde samenleving te onderhandelen (cf. Beck en Grande 2010: 192).

De aandacht in de sociale wetenschappen voor het individu dat een plaats zoekt in de geglobaliseerde, transnationale samenleving heeft een sterke impuls gegeven aan het microsociolinguïstisch onderzoek dat zich al sinds de jaren '60 richt op de manier waarop het individu zijn taalrepertoire(s) verwerft, inzet, negotieert en constant bijstuurt. Ofschoon het microsociolinguïstisch onderzoek over een stevige stamboom beschikt en – zoals Blommaert en Rampton (2011: 3) het stellen – beschouwd kan worden als een “robust and well-established orthodoxy”, is het eigenlijk pas in het laatste decennium uit de schaduw getreden van de macrosociolinguïstiek. Dat heeft geleid tot het scherper stellen van de kloof tussen twee soorten benaderingen van taaldiversiteit en meertaligheid in de samenleving.

In een recente bundel die de traditionele kijk op ‘centrum’ en ‘periferie’ in de studie van maatschappelijke meertaligheid problematiseert, wijzen Pietikäinen en Kelly Holmes (2013a: 2) op het bestaan van “two clashing perspectives on multilingualism in relation to minority languages”, met aan de ene kant “the standard language perspective, which is still largely informed by a view of languages and speech communities as bounded entities, so-called segregational linguistics (cf. Harris 1996)” en aan de andere kant “the heteroglossic or polynomic perspective” met aandacht voor “hybridity, fluidity, partial repertoires and communities of practice” (cf. o.m. het werk van Jaffe 2007 en Pennycook 2010). Nu stellen Pietikäinen en Kelly Holmes (2013a: 2) het niet zo voor alsof de taaldiversiteit waarmee

we in de huidige samenleving (vooral in stedelijke gebieden en in historische taalcontactzones) geconfronteerd worden slechts door één enkele bril bekeken zou kunnen worden. Omwille van de complexiteit van de hedendaagse meertalige processen, zien ze “an inherent problem in adopting either of these processes exclusively”. Zij zijn eerder voorstander van een – in hun bundel nagestreefde – dialoog tussen “system/modernist/structuralist and repertoire/postmodernist/post-structuralist approaches, because [...] both are needed and both are in evidence, and in fact, both rely on each other” (Pietikäinen en Kelly Holmes 2013b: 222). Een pleidooi voor een dergelijke micro-macrosociolinguïstische dialoog is ook terug te vinden in een recent nummer van het *International Journal of the Sociology of Language* gewijd aan de “ethnography of language policy” (Johnson en Ricento 2013). In die bundel pleit Blommaert (2013: 138) ervoor om het werk dat aansluit bij het paradigma van Fishman te gaan herlezen en herinterpreteren “from a post-Fishmanian, ethnographic perspective”. Dat is een nobel doel dat men op een wat andere manier ook nastreeft in de literatuur die voor een ‘sociale benadering van taal’ (i.e. een soort ‘sociale linguïstiek’) pleit (cf. Boutet en Heller 2007). Nog een ander mogelijk alternatief voor een dialoog die tracht om de macrosociolinguïstiek vertrekkend vanuit het perspectief van de microsociolinguïstiek te verrijken is een aanpak die het macroperspectief als uitgangspunt neemt en tracht na te gaan hoe men de – door de microsociolinguïstiek centraal gestelde – diversiteit in de samenleving ‘van binnenuit’ beter in de verf kan zetten.

5. Argumenten voor het macrosociolinguïstisch taalminderhedenonderzoek

Alvorens nagedacht wordt over een mogelijke manier waarop de macrosociolinguïstiek van binnenuit veranderd kan worden, worden eerst een paar argumenten aangereikt die een dergelijke aanpak rechtvaardigen. Deze argumenten hebben betrekking op de toegevoegde waarde van het macroperspectief, de rol die diversiteit reeds in het macrosociolinguïstisch denken speelt en de gelaagdheid van de samenleving waarin de rol van het ‘nationale’ nog niet helemaal uitgespeeld is.

5.1. De toegevoegde waarde van het macroperspectief

Typisch voor microsociolinguïstische studies is dat ze zich richten op “situations with modest numbers of individuals in small spaces involved in interaction through (relatively) brief periods” (Grimshaw 1987: 70). Dat

levert studies op die een gedetailleerd inzicht bieden in de manier waarop taal – doorgaans in de vorm van een veelvoud aan ‘repertoires’ – in de dagelijkse praktijk door individuen gebruikt wordt. In de studie van taalcontact en meertaligheid gaat het er dan om, zo gedetailleerd mogelijk te documenteren hoe (meer)taligheid in de samenleving door individuen geleefd en beleefd wordt.

Om het idiosyncratische niveau te overstijgen en door een vergelijking van onderzoeksresultaten algemene tendensen m.b.t. de vaak chaotisch geëne beleefde taaldiversiteit in de samenleving op het spoor te komen, pleiten Blommaert en Rampton (2011: 13) er in hun bijdrage over taal en superdiversiteit voor om op basis van de resultaten van individuele studies en projecten te streven naar “cumulative comparative generalizations”. Het is duidelijk dat macrosociolinguïstisch geïnspireerd onderzoek dat precies tot doel heeft om bepaalde algemene tendensen in het maatschappelijk taalgebruik op het spoor te komen hier vanuit een lange traditie een complementaire meerwaarde kan bieden (dat is ook de teneur in Fishman 1983), zij het op voorwaarde dat het afstand neemt van een zuiver door het methodologisch nationalisme geïnspireerd denken. In het licht van de diversiteit die de macrosociolinguïstische categorieën en begrippen kenmerkt, zou dat echter mogelijk moeten zijn (cf. paragraaf 6).

5.2. De rol van diversiteit in het macrosociolinguïstisch denken

De microsociolinguïstiek hanteert veel begrippen die een gedetailleerde en gediversifieerde kijk toelaten op de manier waarop taaldiversiteit zich in individuele gevallen in de maatschappij manifesteert (cf. Blommaert 2010 en/of bijdragen in Coupland 2013 voor een verklaring van begrippen als ‘communities of practice’, ‘metrolanguages’, ‘polyglossia’, ‘repertoire’, enz.³). Met deze begrippen wordt ingegaan tegen de al te strakke labels (‘taal’, ‘taalgemeenschap’) en grote verhalen (het belang van de standaardtaal in en voor de natiestaat) van de traditionele macrosociolinguïstiek. Daarbij wordt de diversiteit die achter de in de macrosociolinguïstiek gehanteerde labels en grote verhalen schuilgaat echter niet altijd naar waarde geschat. Men kan, zoals Pietikäinen en Kelly Holmes (2013b: 222), wel in

---

3. Al even interessant zijn de begrippen en perspectieven die gehanteerd worden in de communicatieve sociale stilistiek die voornamelijk in de Duitstalige wereld beoefend wordt en die veel met de etnografisch opererende microsociolinguïstiek gemeen heeft (vgl. Keim 2006).

heel algemene termen uitgaan van een tegenstelling tussen “system/modernist/structuralist and repertoire/postmodernist/post-structuralist approaches” m.b.t. centrale begrippen als ‘taal’, ‘taalgemeenschap’ enz. Het loont echter ook de moeite om na te gaan hoe begrippen zoals ‘taal’ en ‘taalgemeenschap’ of ‘taalminderheid’ vanuit de macrosociolinguïstiek precies gedefinieerd worden. Wanneer men de literatuur m.b.t. die begrippen in detail bekijkt, dan merkt men dat de opvattingen over datgene wat in de macrosociolinguïstiek als een ‘taal’, een ‘taalgemeenschap’ of een ‘taalminderheid’ beschouwd wordt, helemaal niet zo star zijn als men op het eerste gezicht misschien zou denken. Alleen verdienen die begrippen het om vanuit de macrosociolinguïstiek zelf ‘herontdekt’ te worden. Zo heeft het begrip ‘taalminderheid’ de voorbije twee decennia heel wat stof vergaard omdat een discussie over (het bijstellen van) de inhoud ervan nauwelijks gevoerd werd (cf. Darquennes 2010; Rindler Schjerve 2006).

5.3. De gelaagdheid van de samenleving

Er werd in deze bijdrage al herhaaldelijk gewezen op de noodzaak om de denkpaden van het methodologisch nationalisme te verlaten en wel omdat het belang van de natiestaat in onze samenleving door tal van globaliseringsprocessen uitgehold wordt. De toegenomen permeabiliteit van nationale grenzen heeft er echter niet voor gezorgd “dass sich die Menschen im 21. Jahrhundert mehrheitlich als ‘souveräne Kosmopoliten’ oder ‘vaterlandslose Gesellen’ aus den nationalgesellschaftlichen Verflechtungen ihrer Lebensvollzüge herauslösen wollten oder könnten“ (Pries 2010: 147). Bekijkt men de ontwikkeling van economische crisissen, etnische conflicten, gewelddadige grensconflicten enz. dan tonen die volgens Pries (2010: 147) veeleer aan dat de kernidee van het methodologisch nationalisme nog sterk aanwezig is in grote delen van de samenleving. Ook Mau (2007: 292-293) maakt daar attent op, net als Beck en Grande (2010: 202). Zij pleiten ervoor om het perspectief van het methodologisch nationalisme niet helemaal uit het denken te bannen. In een samenleving die uit steeds meer (met elkaar interfererende lokale, regionale, nationale, transnationale, internationale, globale, ...) lagen bestaat gaat het er eerder om dat perspectief nog even in het achterhoofd te houden terwijl een transitie plaatsvindt naar nieuwe (theoretische en methodologische) referentiekaders die veel beter aansluiten bij de complexe gelaagdheid van de samenleving. Het zou een verrijking kunnen zijn voor de macrosociolinguïstiek om de sociologie in het streven naar een dergelijke transitie te volgen en op die manier

de doorgaans toch wat meer op een ‘radicale(re) ommezwaai’ gerichte macrosociolinguïstiek te complementeren. Het voordeel van een dergelijke aanpak is dat er vanuit de macrosociolinguïstiek gestreefd wordt naar vernieuwing maar dat de macrosociolinguïstiek toch ook blijft aanleunen bij een discours dat in de maatschappij (vooral dan op het beleidsniveau) nog steeds een rol speelt. Wanneer men keuzes die op het beleidsniveau i.v.m. taaldiversiteit in de samenleving gemaakt worden vanuit de logica van het beleid ter discussie stelt, dan vergroot dat de kans om gehoord te worden (cf. de notie van ‘strategic essentialism’ zoals die bijvoorbeeld gebruikt wordt door Spivak 1993: 3-4)⁴.

6. Macrosociolinguïstisch taalminoriteitsonderzoek: welke weg vooruit ?

Wil men het macrosociolinguïstisch onderzoek naar historische taalminoriteiten van binnenuit hervormen zodat het beter beantwoordt aan de uitdagingen van de verander(en)de samenleving, dan moet nagedacht worden over de concrete manier waarop zoiets kan gebeuren. Het voorstel hier is om de werkwijze van de macrosociologie te volgen. In die discipline wordt volop nagedacht over een alternatief voor de tot nu toe gehanteerde ‘unit of analysis’ en de manier waarop men de inzichten die men de voorbije decennia vergaard heeft daar in een gewijzigde vorm een rol kan laten in spelen.

6.1. Het ter discussie stellen van ‘historische taalminoriteit’ als ‘unit of analysis’

Eén van de grote uitdagingen (of misschien wel de grootste) die de transitie van het methodologisch nationalisme naar een nieuw soort denken voor de macrosociologie met zich meebrengt is de noodzaak om op zoek te gaan naar een nieuw theoretisch en methodologisch referentiekader. Dat houdt vooral in dat men op zoek gaat naar een nieuwe ‘unit of analysis’ (“Untersuchungseinheit”) of een reeks nieuwe ‘units of analysis’ die het ‘nationale kader’ kunnen vervangen waarbinnen traditioneel gewerkt werd. Dat brengt volgens Mau (2007: 298) heel wat theoretische en empirische uitdagingen met zich mee omdat we gewend zijn aan concepten die duidelijke indelingen en opdelingen veronderstellen. Pries (2010: 149-170) stelt voor om die uitdaging aan te gaan vanuit het werken met ‘sociale ruimtes’ i.p.v. territoriaal gefixeerde eenheden en maakt daarbij een onderscheid tussen sociale

---

4. Met dank aan Jarmo Lainio (Stockholm) voor de referentie.

ruimtes op het micro-niveau, het meso-niveau en het macro-niveau. Ook Beck en Grande (2010: 202-203) problematiseren de onderzoekseenheid en maken melding van verschillende theoretische alternatieven waarbij alternatieven die uitgaan van een “embedded nationalism” (d.w.z. het zoeken naar nieuwe ‘units of analysis’ waar het nationale deel van uitmaakt, maar die er niet meer mee samenvallen) hun voorkeur lijken weg te dragen.

Er heerst binnen de macrosociologie blijkbaar nog grote onduidelijkheid over de manier waarop men de ‘doorlaatbare gelaagdheid’ van de samenleving het best zou kunnen vatten in een nieuw soort referentiekader. Binnen de macrosociologie zijn er bijgevolg nog geen pasklare oplossingen waar het macrosociolinguïstisch onderzoek naar historische taalminoriteiten zich aan zou kunnen vastknopen en dat ruimer is dan het ‘individuele’ kader of het kader van de ‘communities of practice’ dat in de microsociolinguïstiek gehanteerd wordt. Wel duidelijk is dat het tijd wordt om af te stappen van definities van historische taalminoriteiten in de zin van “social groups defined on the basis of a common origin and language use” (cf. Rindler Schjerve 2006: 113). Dergelijke opvattingen zijn niet langer houdbaar omdat ze op geen enkele manier rekening houden met de interne heterogeniteit die de historische taalminoriteiten al sinds lang kenmerkt en die de laatste jaren omwille van taalverschuivingsprocessen, demografische veranderingen enz. alleen maar toegenomen is. Zoals Rindler Schjerve (2006: 116) het ruime tijd geleden al stelde is het tijd om het basisbegrip ‘taalminoriteit’ op basis van grootschalig comparatief empirisch onderzoek te gaan evalueren en opnieuw in te vullen. Alleen vertelt ze er niet bij welke vorm dat onderzoek zou kunnen aannemen.

Een mogelijkheid zou kunnen zijn om bij het empirisch onderzoek naar historische taalminoriteiten zo te organiseren dat men zich binnen het administratief-politieke territorium waar een taalminoriteit te situeren is concentreert op een representatieve steekproef van de gehele bevolking en men niet onmiddellijk inzoomt op de personen die men op basis van een aantal vooraf geselecteerde goed omliggende categorieën (bijvoorbeeld afstamming en taalgebruik) als lid van een ‘taalminoriteit’ meent te kunnen bestempelen. Men zou er eerder kunnen naar streven om de diversiteit die schuilgaat achter de criteria die traditioneel gebruikt (kunnen) worden om een sociale groep als historische taalminoriteit te beschouwen (cf. 6.2.) voor het gehele sample te operationaliseren. Dat zou het toelaten om die criteria op basis van een brede waaier aan onderzoeksvariabelen in vraag te stellen en vanuit de resultaten die de variabelen opleveren te komen tot een herdefiniëring van de inhoud van een begrip als ‘taalminoriteit’ of mis-

schien zelfs tot het diversifiëren of vervangen van dat begrip door een of meerdere andere begrippen. Op die manier zou het mogelijk moeten zijn om de complexiteit van de onderzochte werkelijkheid (bijv. het bestaan van een ‘meerderheid in de minderheid’, het bestaan van zogenaamde ‘new speakers’ in een bepaalde gebied, ...) én de complexiteit van de categorieën die een rol spelen bij het definiëren van een begrip als ‘taalminderheid’ (bijv. de rol van een criterium als ‘afstamming’, datgene wat onder ‘taal’ verstaan kan worden, ...) uitvoeriger te belichten en op een gefundeerde manier ter discussie te stellen.

6.2. Het ontginnen van de diversiteit achter macrosociolinguïstische begrippen

Neemt men de literatuur rond de invulling die in de macrosociolinguïstiek aan het begrip ‘taalminderheid’ gegeven wordt ter hand, dan is die veel minder ‘essentialistisch’ dan sommige vertegenwoordigers van de microsociolinguïstiek misschien wel denken. Uit de theoretische discussies die vooral in de jaren ’80 en ’90 gevoerd werden, leert men dat een historische taalminderheid in de macrosociolinguïstiek opgevat wordt als een sociale groep die het label ‘taalminderheid’ opgeplakt krijgt omdat het merendeel van de leden van die groep beantwoordt aan de hieronder beschreven invulling van de vier criteria die in het onderzoek doorgaans gebruikt worden om een taalminderheid te definiëren: afstamming, taal (en cultuur), zelfcategorisering en sociale organisatie.

In verband met het eerste criterium, afstamming, wijst Allardt (1992: 52) erop dat het wel op de (over)grote meerderheid van een groep van toepassing moet zijn indien men deze als taalminderheid wil beschouwen. Een onwrikbaar criterium voor ‘individueel lidmaatschap’ van een taalminderheid is het echter niet. Naast afstamming speelt immers ook zelfcategorisering een rol. Zelfcategorisering hangt zeer sterk samen met de individuele zoektocht naar identiteit en de manier waarop een individu zich in de samenleving positioneert als lid van één of meerdere groepen waartoe het wil behoren. Fishman vat dit samen onder het begrip ‘patrimony’ dat een tandem vormt met ‘paternity’ (een concurrerende term voor ‘lineage’ of afstamming). Voor Fishman zijn ‘paternity’ en ‘patrimony’ vanuit een theoretisch perspectief als uiterste polen van een continuüm te beschouwen. In werkelijkheid zijn ze echter “shifting and interpenetrating” (Fishman 1989: 27). Zo kan het zijn dat een persoon die op basis van het criterium afstamming duidelijk tot een minderheid behoort, zichzelf niet als lid van

die minderheid beschouwt. Omgekeerd is het ook mogelijk dat iemand die op geen enkele manier op basis van afstamming met een bepaalde minderheid verbonden is, zichzelf wél beschouwt als lid van die minderheid ook al hebben andere leden van de minderheid daar hun bedenkingen bij (dat is bijvoorbeeld het geval bij vele van de zogenaamde ‘new speakers’, cf. O’Rourke en Ramallo 2011). Het zich beschouwen als lid van de minderheid hoeft trouwens niet uit te sluiten dat men zich – onder bepaalde omstandigheden – ook beschouwt als lid van de meerderheid. Voor vele leden van een taalminderheid geldt immers dat ze – net als de leden van de meerderheid – “shifting and multiple ethnic identities” hebben (cf. Rindler Schjerve 2006 en de bijdragen in Haarmann 1995).

Bij het zichzelf categoriseren (en het door anderen gecategoriseerd worden) als lid van een bepaalde groep, speelt taal (en cultuur) een grote rol, zeker wanneer het gaat over lidmaatschap van een taalminderheid. In het geval van het criterium ‘taal’ zijn het niet zozeer de structurele eigenschappen van een taal die van belang zijn, maar eerder het gebruik van een bepaalde ‘taal’ (of eerder: taalvariëteit) die de ene groep van de andere onderscheidt (cf. Nelde 1992: 384)⁵. Daarnaast wordt uitvoerig benadrukt dat ook het taalgebruik een wat ambivalente rol speelt wanneer het erom gaat een sociale groep als taalminderheid te beschouwen (cf. Fishman 1989: 40) en dat er niet noodzakelijkerwijze sprake is van een lineaire relatie tussen de reproductie van een bepaalde taal(variëteit) en de zelfcategorisering als lid van een bepaalde taalminderheid (cf. Allardt 1992: 53; Williams 2000: 9). Daarmee wordt bedoeld dat ook iemand die de minderheidstaal nauwelijks of zelfs helemaal niet beheerst, zichzelf toch als lid van de taalminderheid kan beschouwen en/of als lid van die minderheid beschouwd kan worden. De beheersingsgraad van een taal is dus niet onlosmakelijk verbonden met het lidmaatschap van een taalgemeenschap, al is het ook in het geval van het criterium ‘taal’ zo dat het merendeel van de leden van een sociale groep de taal op zijn minst in bepaalde omstandig-

---

5. Taal wordt in de sociolinguïstiek (en dus ook in de macrosociolinguïstiek) opgevat als een verzameling van standaard- en niet-standaardvariëteiten. De opvatting die in de macrosociolinguïstiek heerst is er niet een van taal als een gesloten en begreind systeem, maar wel degelijk een van taal als een sociaal construct (cf. Berruto 2004). Het belang van het sociale komt trouwens duidelijk tot uiting in begrippenparen zoals ‘Abstand/Ausbau’ en ‘autonomie/heteronomie’ (cf. Darquennes 2010: 339 voor een samenvattende beschrijving van die begrippen).

heden moet gebruiken wanneer men die sociale groep als taalminderheid wil bestempelen.

Het situationele, contextuele en individueel gebruik van een taal (of een variëteit ervan) – verdeeld over private, semi-publieke en publieke domeinen van taalgebruik – kan op zich een fenomenologische weerspiegeling zijn van de manier waarop de taalminderheid als sociale groep georganiseerd is. Allardt (1992: 53-54) wijst erop dat precies de manier waarop een taalminderheid sociaal georganiseerd is ze tot een minderheid en niet louter tot een taalgemeenschap maakt. Typisch voor taalminderheden is dat ze op een bepaalde manier aan een vorm van ‘sociale onderdrukking’ onderhevig zijn. De graad van sociale onderdrukking, gedomineerdheid door en politieke afhankelijkheid van de meerderheid verschilt uiteraard van situatie tot situatie. Bijgevolg geldt ook voor aspecten van macht en sociale organisatie dat er verschillen zijn tussen de taalminderheden onderling en dat de ene taalminderheid ten opzichte van de andere “plus minorisé” is of kan zijn. Vaak worden numeriek kleinere minderheden in grotere mate gedomineerd door de meerderheid dan de numeriek sterkere minderheden. Maar toch wordt er in de literatuur de nadruk op gelegd dat de numerieke sterkte (die overigens moeilijk te bepalen is, cf. Kertzer en Arel 2002) niet bepalend is voor de status van een sociale groep als (taal)minderheid.

Over de vier hier uiterst summier beschreven criteria schrijft Allardt (1992: 51) dat ze in zekere mate voorhanden moeten zijn wanneer men ertoe overgaat of wil gaan om een bepaalde sociale groep als taalminderheid te beschrijven. Het is m.a.w. niet zo dat elk individueel lid van een taalminderheid in gelijke mate aan elk van de criteria moet beantwoorden of dat de criteria in het geval van elke taalminderheid op dezelfde manier ingevuld moeten zijn. Dat betekent dus dat taalminderheden absoluut niet door een interne homogeniteit gekenmerkt worden en dat al te generaliserende opvattingen over taalminderheden te vermijden zijn. Het is de opgave van onderzoekers daar op te wijzen én de methodologie zodanig op te stellen dat de diversiteit ook voldoende aan bod komt. En vooral hier wil het schoentje wel eens wringen. Eén van de grote problemen van het macrosociolinguïstisch onderzoek naar regionale taalminderheden is immers, dat de heterogeniteit in de beschrijving ondergesneeuwd raakt en op die manier al te vlug en al te zeer de indruk gegeven wordt van een taalminderheid als een homogene groep (dé Katalanen, dé Friezen, dé Tateren, enz.) die geconfronteerd wordt met een andere als vrij homogeen gepresenteerde groep, nl. dé meerderheid. De macrosociolinguïstiek staat voor de dringende opgave om die diversiteit veel sterker dan in het verleden te benadrukken. Er moet meer

dan voorheen geweest worden op de meervoudige identiteit van de leden van een minderheid, gepoogd worden om een beter inzicht te krijgen in de soms nogal vage overgangszones tussen meerderheid en minderheid, het bestaan van minderheden en meerderheden binnen de minderheid, het bestaan van verschillende taalgebruikspatronen en beheersingsgraden van de minderheidstaal, enz.

Helemaal van nul hoeft de macrosociolinguïstiek daarbij helemaal niet te vertrekken. Er bestaan waardevolle aanzetten die de diversiteit documenteren. Bijzonder veelbelovend in dit verband is de door Dell'Aquila en Iannàccaro rond de eeuwwisseling ontwikkelde methodologie die berust op het versmelten van inzichten uit de sociolinguïstiek, de taalsociologie, de dialectgeografie en de sociale geografie (cf. Dell'Aquila 2011). Dell'Aquila en Iannàccaro voeren in een politiek-administratief gedefinieerde taalcontactzone enquêtes uit bij een representatief deel van de gehele bevolking. Ze maken daarbij gebruik van vrij klassieke schriftelijke vragenlijsten die naast socio-demografische gegevens ook gegevens opleveren m.b.t. door de sprekers gehanteerde repertoires, het gebruik van de taal(variëteiten), de instellingen t.o.v. taal, taalpolitiek, enz. Die vragenlijsten worden voor de gehele steekproef geanalyseerd op basis van verfijnde statistische methodes die het toelaten om criteria als afstamming en andere socio-demografische variabelen te correleren met variabelen die informatie leveren over het repertoire, de taalcompetentie, het taalgebruik, de attitudes t.o.v. taal, enz. (cf. Iannàccaro en Dell'Aquila 2007 voor een uitvoerige beschrijving). Op die manier ontstaan verschillende soorten profielen van de bevolking (taalgebruiksprofielen, taalcompetentieprofielen, attitudeprofielen, enz.) die gekoppeld worden aan geografische eenheden en cartografisch weergegeven worden. Tot nu toe hebben Dell'Aquila en Iannàccaro voornamelijk getracht om hun taalgegevens te versmelten met gegevens die betrekking hebben op religieuze en etnische identiteit (cf. Iannàccaro en Dell'Aquila 2009; Lazdina et al. 2011). Daarnaast hebben ze op basis van hun gegevens ook taalcompetentie- en taalgebruiksprofielen ontwikkeld die gebruikt kunnen worden om de taalpolitiek en taalplanningsstrategieën in een bepaald gebied te evalueren en desgewenst bij te sturen (cf. Iannàccaro en Dell'Aquila 2006). Tot een ver doorgedreven metareflectie over het herdefiniëren van een begrip als 'taalminderheid' hebben hun data tot nu toe nog geen aanleiding gegeven. Er bestaan echter plannen in die richting die het zouden moeten toelaten om de uiterst rijke datasets (gegevens van 3000 personen in het gebied van de Ladinische minderheid, 7250 personen in Val d'Aoste, 1000 personen in het gebied van de Walser in Piëmont, 9000 personen in

het gebied van de Latgalen in Letland) verder te analyseren en de resultaten te gebruiken om te streven naar een nieuw soort theoretisch en analytisch kader voor datgene wat vandaag als macrosociolinguïstisch onderzoek naar historische taalminderheden beschouwd wordt. Een dergelijke aanpak biedt de kans om het macrosociolinguïstisch onderzoek van binnenuit te doen aansluiten bij het discours rond taaldiversiteit dat centraal staat in de macrosociolinguïstiek.

7. *Bij wijze van slot*

In deze bijdrage werd ingegaan op de uitdagingen waar het macrosociolinguïstisch onderzoek naar historische taalminderheden aan het begin van de 21ste eeuw mee geconfronteerd wordt. Er werd gepleit voor een verandering van de macrosociolinguïstiek van binnenuit waarbij gebruik gemaakt wordt van de eigen slagkracht en het herontdekken van de diversiteit die in de literatuur wel belicht maar waar niet altijd de nodige aandacht aan geschonken wordt. Hoe het macrosociolinguïstisch onderzoek aansluiting zou kunnen vinden bij het discours rond taaldiversiteit dat het etnografisch geïnspireerd macrosociolinguïstisch onderzoek kenmerkt, werd kort beschreven in het laatste deel. Het is duidelijk dat de ideeën die in deze bijdrage gepresenteerd werden slechts een inleidend karakter hebben. Ze moeten daarom constructief kritisch belicht, verdiept en met andere ideeën aangevuld worden. Hopelijk gebeurt dat ook. Het zou immers zonde zijn indien de mogelijkheid om voort te bouwen op een rijk stuk intellectueel erfgoed onbenut zou blijven.

Universiteit Namen

Afdeling Germaanse Talen en Literatuur (België)

BIBLIOGRAFIE

- Allardt, E. 1992. Qu'est-ce qu'une minorité linguistique? In: Giordan, H. (ed.) *Les minorités en Europe. Droits Linguistiques et Droits de l'Homme*. Paris: Editions Kimé. p. 45-54.
- Beck, U. en Grande, E. 2010. Jenseits des methodologischen Nationalismus. Außereuropäische und europäische Variationen der Zweiten Moderne. *Soziale Welt*. 61:187-216.

- Berruto, G. 2004. Sprache – Sprachvarietät. In: Ammon, U et al. (eds.) *Soziolinguistik. Vol. 1*. Berlin: de Gruyter. p. 188-194.
- Blommaert, J. 2010. *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. 2013. Police, Policing and the ecology of social norms. *International Journal of the Sociology of Language*. 219: 123-140.
- Blommaert, J. en Rampton, B. 2011. Language and Superdiversity. *Diversities*. 13(2): 1-21.
- Boutet, J. en Heller, M. 2007. Enjeux sociaux de la sociolinguistique: pour une sociolinguistique critique. *Langage & Société*. 121-122: 305-318.
- Coupland, N. (ed.). 2003. *Sociolinguistics and Globalisation (thematic issue of Journal of Sociolinguistics 7(4))*. Oxford: Wiley Blackwell.
- Coupland, N. (ed.). 2013. *The Handbook of Language and Globalization*. Oxford: Wiley Blackwell.
- Darquennes, J. (ed.). 2007. *Contact linguistics and language minorities*. St. Augustin: Asgard.
- Darquennes, J. 2010. Language contact and language conflict in autochthonous language minority settings in the EU: A preliminary round-up of guiding principles and research desiderata. *Multilingua*. 29(3-4): 337-351.
- Darquennes, J. 2013. Language policy and planning in indigenous language minority settings in the EU. *Revue française de linguistique appliquée*. XVIII(2): 103-119.
- Dell'Aquila, V. 1959. GIS and sociolinguistics. In: Lameli, A., Kehrein, R., Rabanus, S. (eds.) *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Volume 2: Language Mapping*. Berlin: de Gruyter. 458-476: 2301-2310.
- Ferguson, C.A. 1959. Diglossia. *Word*. 15: 325-340.
- Ferguson, C.A. 1962. The language factor in national development. In: Rice, F (ed.) *Study of the role of second languages in Asia, Africa and Latin America*. Washington: Center for Applied Linguistics. p. 8-14.
- Fishman, J.A. 1965. Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique*. 2: 67-88.
- Fishman, J.A. 1968. The description of societal bilingualism. In: Fishman J. A. et al. (eds.) *Bilingualism in the Barrio*. U.S. Department of Health, Education and Welfare. Office of Education. Bureau of Research. p. 1029-1040.
- Fishman, J.A. 1983. Epistemology, methodology and ideology in the sociolinguistic enterprise. *Language Learning*. 33(5): 33-47.

- Fishman, J.A. 1989. *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Goebel, H. et al. (eds.). 1996. *Contact Linguistics. Vol. 1*. Berlin: de Gruyter.
- Goebel, H. et al. (eds.). 1997. *Contact Linguistics. Vol. 2*. Berlin: de Gruyter.
- Gorter, D. 2009. *Minority Languages Today: a short history of the International Conferences on Minority Languages (1980-2009)*. Tartu.
- Grimshaw, A.D. 1987. Micro-Macrolevels. In: Ammon, U. et al. (eds.) *Soziolinguistik. Vol. 1*. Berlin: de Gruyter. p. 66-77.
- Haarmann, H. 1980a. *Multilingualismus (1). Probleme der Systematik und Topologie*. Tübingen: Narr.
- Haarmann, H. 1980b. *Multilingualismus (2). Elemente einer Sprachökologie*. Tübingen: Narr.
- Haarmann, H. (ed.). 1995. *Europäische Identität und Sprachenvielfalt (Sociolinguistica 9)*. Tübingen, Narr.
- Harris, R. 1996. *Signs, language and communication*. London: Routledge.
- Haugen, E. 1953. *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior*. Cambridge (Ma.): Harvard University Press.
- Héraud, G. 1987. Renaissances éthniques. *Sociolinguistica*. 1: 30-45.
- Hornberger, H. en Pütz, M. 2006. An interview with Joshua A. Fishman. In: Hornberger, N. en Pütz, M. (eds.) *Language loyalty, language planning and language revitalization. Recent writings and reflections from Joshua A. Fishman*. Clevedon: Multilingual Matters. p. 1-25.
- Iannàccaro, G. en Dell'Aquila, V. 2006. *Survey Ladins, usi linguistici nelle Valli Ladine*. Trento: Regione Autonoma Trentino-Alto Adige.
- Iannàccaro, G. en Dell'Aquila, V. 2007. Metodi statistici per la misurazione del plurilinguismo sociale e dei rapporti tra i codici. In: Darquennes, J. (ed.) *Contact linguistics and language minorities*. St. Augustin: Asgard. p. 77-89.
- Iannàccaro, G. en Dell'Aquila, V. 2009. Cartographical tools for sociolinguistic analysis. The Survey Latgale. In: Suplinska I. en Lazdina, S. (eds.) *Languages in Eastern Latvia: Data and Results of Survey*. Rezekne: Rezeknes Augstskola. p. 239-272, 327-466.
- Jaffe, A. 2007. Discourses of endangerment: Contexts and consequences of essentialising discourses. In: Duchêne, A. en Heller, M. (eds.) *Discourses of endangerment*. London: Continuum. p. 57-75.
- Jaworski, A. en Thurlow, C. 2013. Language and the globalizing habitus of tourism: Toward a sociolinguistics of fleeting relationships. In: Coupland, N. (ed.) *The Handbook of Language and Globalization*. Oxford: Wiley Blackwell. p. 255-286.

- Johnson, D.C. en Ricento, T. 2013. Conceptual and theoretical perspectives in language planning and policy. *International Journal of the Sociology of Language*. 219: 7-21.
- Keim, I. 2006. Interaktionale Soziolinguistik und kommunikative, soziale Stilistik. *Sociolinguistica*. 20: 70-91.
- Kertzer, D.I. en Arel, D. (eds.). 2000. *Census and identity. The politics of race, ethnicity, and language in national censuses*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kloss, H. 1952. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*. München: Pohl.
- Kloss, H. 1966. German-American language maintenance efforts. In: Fishman, J.A. (ed.) *Language Loyalty in the United States*. The Hague: Mouton & Co. p. 206-252.
- Kloss, H. 1969. *Research possibilities on group bilingualism. A Report. Publication B-18. Centre International de Recherches sur le Bilinguisme (CIRB)*. Québec: Université Laval.
- Lazdina, S. et al. 2011. Language, religion and ethnic identity: a case-study from Eastern Latvia. *Sociolinguistica*. 25: 94-111.
- Mackey, W.F. 1976. *Bilinguisme et context des langues*. Paris: Klincksieck.
- Mau, S. 2007. *Transnationale Vergesellschaftung. Die Entgrenzung sozialer Lebenswelten*. Frankfurt/New York: Campus.
- Nelde, P.H. 1992. Multilingualism and Contact Linguistics. In: Pütz, M. (ed.) *Thirty Years of Linguistic Evolution*. Amsterdam: John Benjamins. p. 379-397.
- Nelde, P., Strubell, M. en Williams, G. 1996. *Euromosaic. Produktion und Reproduktion der Minderheiten-Sprachgemeinschaften in der Europäischen Union*. Luxemburg: Amt für amtliche Veröffentlichungen der Europäischen Gemeinschaften.
- O'Murray, D. 1994. *Theory groups and the study of language in North America*. Amsterdam: John Benjamins.
- O'Rourke, B. en Ramallo F. 2011. The native-non native-dichotomy in minority language contexts: Comparisons between Irish and Galician. *Language Problems & Language Planning*. 35(2): 139-159.
- Pennycook, A. 2010. *Language as a local practice*. London: Routledge.
- Pietikäinen, S. en Kelly Holmes, H. 2013a. Multilingualism and the Periphery. In: Pietikäinen, S. en Kelly Holmes H. (eds.) *Multilingualism and the Periphery*. Oxford: Oxford University Press. p. 1-16.
- Pietikäinen S. en Kelly Holmes H. 2013b. The Peripheral Multilingual Lens.

- A Fruitful and Challenging Way Forward? In: Pietikäinen, S. en Kelly Holmes H. (eds.) *Multilingualism and the Periphery*. Oxford: Oxford University Press. p. 222-227.
- Pries L. 2008. *Die Transnationalisierung der sozialen Welt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Pries L. 2010. *Transnationalisierung. Theorie und Empirie grenzüberschreitender Vergesellschaftung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Rindler Schjerve, R. 2006. Regional Minority Language Research in Europe. *Sociolinguistica*. 20: 105-120.
- Savard, J.G. en Vigneault, G. (eds.). 1977. *Colloque sur les minorités linguistiques/ Linguistic minorities symposium. Avril 15-18 April. Commentaires/ Commentaries*. Québec: CIRB.
- Spivak, G.C. 1993. *Outside in the Teaching Machine*. New York: Routledge.
- Spotti, M. 2011. Modernist language ideologies, indexicalities and identities: Looking at the multilingual classroom through a post-Fishmanian lens. *Applied Linguistics Review*. 2(2): 29-50.
- Weinreich, U. 1953. *Languages in Contact*. The Hague: Mouton.
- Wildgen, W. 2005. Sprachkontaktforschung. In: Ammon, U. et al. (eds.) *Sociolinguistics. Vol. 2*. Berlin: de Gruyter. p. 1332-1345.
- Wiley, T. 2002. Heinz Kloss revisited: National socialist ideologue or champion of language minority-rights? *International Journal of the Sociology of Language*. 154: 83-97.
- Williams, C.H. 2000. On Recognition, Resolution and Revitalization. In: Williams, C.H. (ed.) *Language Revitalization, Policy and Planning in Wales*. Cardiff: University of Wales.